

„Par spīti visam, igauņi vēl aizvien ir vienoti”: Tartu Universitātes bibliotēkas arhīvi par trimdā esošajām privātpersonām un institūcijām/organizācijām

Mare Randa, Aili Bernotas, Tatjana Šahovska

Tartu Universitātes bibliotēka

Pirmā Padomju masu deportācija 1941. gadā okupētajā Igaunijā vissmagāk skāra intelektuāļus. Jauna Padomju armijas ienākšana Igaunijā 1944. gadā, neilgi pirms II Pasaules kara beigām, piespieda daudzus igauņu zinātniekus bailēs no jaunām represijām pamest dzimteni kopā ar tūkstošiem citu tautiešu. Izceļotāju gala mērķi galvenokārt bija Vācija un Zviedrija. Atrodoties ārzemēs, tieši intelektuāļi bija tie, kas apzinājās savu valstisko misiju – uzturēt igauņu morālo stāvokli un izskaidrot pasaulei Igaunijas un tās iedzīvotāju likteni. Tā bija aktīva cīņa par Igaunijas brīvību, kuru cerēja drīzumā atgūt, kamēr trimdā atrašanās ilgums bija uzskatāms par nenoteiktu. Aleatorika tomēr nespēja atturēt viņus no nākamo paaudžu izglītošanas un audzināšanas vai no dienišķās maizes pelnīšanas, un zinātnieki meklēja iespējas, kā turpināt savus akadēmiskos pētījumus.

Turpmākā dzīve lielā mērā bija atkarīga no tā, ko zinātnieks bija spējis paņemt līdzi no dzimtenes, un dokumentiem bieži bija izšķiroša nozīme attiecībā uz to, kāda izveidojās dzīve trimdā. “... Uzreiz pēc kara bēgļiem sevi bija jāaizstāv un jāpamato iemesli savai palikšanai Vācijā gan ar izziņām, gan ar protesta vēstulēm. Diemžēl ļoti bieži bija grūti atrast pierādījumus un dokumentus, kas apstiprinātu viņu apgalvojumus. Dati un literatūra tika apkopoti no cilvēkiem, kuri šos materiālus, atstājot dzimteni, bija spējuši paņemt līdzi. Bija cerība izveidot datu bāzi, kas būtu pieejama publiskai lietošanai,” raksta vēsturnieks Ēvalds Rinks (*Evald Rink*) attiecībā uz to arhīvu izcelsmi, kas pieejami par lielāko Igaunijas bēgļu nometni Geslingenā, Vācijā (*Rink*, 2004). Lielākā daļa Vācijā apkopoto arhīva dokumentu tika pārvesti pāri okeānam no 1948. – 1949. gadam un kļuva par Igaunijas arhīva izveidošanas pamatu Amerikas Savienotajās Valstīs. Baltijas Universitātes dokumentācija, kas tapusi Vācijā, šodien ir nonākusi Tartu Universitātes bibliotēkā.

Zviedrijā arhīva dokumentācijas kolekcija par Igauniju un igauņiem sākotnēji tika veidota nevis praktisku apsvērumu, bet gan kultūrpolitisku iemeslu dēļ, lai nodrošinātu Igaunijas kultūras saglabāšanu un radošo impulsu, kas saglabātu un kopumā padziļinātu interesi par Igaunijas kultūru trimdā dzīvojošo igauņu kopienā. „Darbus igauņu valodā, kā arī igauņu autoru darbus, ikvienu publikāciju un ikvienu arhīva dokumentu, kas attiecas uz Igaunijas zemi, cilvēkiem un kultūru” apkopoja, saglabāja un nodrošināja tiem publisku pieeju izpētei Igaunijas Centrālā bibliotēka un arhīvi (*Eesti Keskraamatukogu ja Arhiiv, EKRA*), kuru 1955. gadā dibināja Igaunijas Akadēmiskā sabiedrība Zviedrijā (*Eesti Teaduslik Selts Rootsis*; Taremāe 1978: 11). Tomēr, tā kā nozīmīgākais arhīvs vēl aizvien bija Baltijas Arhīvs, arī Stokholmā, vairākas kolekcijas šodien ir izstādītas Zviedrijas Valsts arhīvā (Lepik 1999: 107–111). EKRA eksistenciālo grūtību dēļ, ko izraisīja glabātavu trūkums, 1955. gadā kolekcijas tika transportētas uz Igauniju, galvenokārt uz Tartu Universitātes bibliotēku.

Dokumentācija, kas sasniedza Tartu, tika novietota savā dabiskajā vidē – dzimtenes universitāte ieguva jaunus dokumentus par daudziem zinātniekiem, kas vai nu bija studējuši Tartu vai tur sākuši savu akadēmisko karjeru, un šī dokumentācija tika papildināta ar Tartu jau esošo dokumentāciju. Proti, 1945. gadā mājas bibliotēkas par zinātniekiem, kas bija aizbēguši no Tartu, tika apkopotas un nogādātas universitātes bibliotēkā. Literatūra un

manuskripti, kurus padomju varas iestādes bija aizliegušas, tika noglabāti, kā „visbīstamākie” īpašo fondu nodalījumā, kurā tika ievēroti stingri noteikumi. Pirmā no tiem, kas publikai tika atklāta 1966. gadā, bija valodnieka **Jūliusa Mēgistes** (*Julius Mägiste*) (1900.–1978., Lunde) sarakste, kas tikai atrasta J. Mēgistes (F 52) personīgajos arhīvos. 1990. gadā to papildināja profesora Mēgistes bērni no Zviedrijas, viņa māsiņa Asta Veski no Tartu un viņa kolēģi-valodnieki no Ungārijas un Vācijas. Turklāt arī Jūliusa Mēgistes bibliotēkā tika atrasta dokumentācija, kuru 1989. gadā Tartu Universitātes bibliotēkā nogādāja viņa ģimene. Līdzīgi tika publiskota (F 54) komponista **Eduarda Tubina** (1905.-1982., Stokholma) nelielā nošu kolekcija. Laikam ejot, aizliegumi kļuva pielaidīgāki un radās iespēja izstādīt dokumentāciju arī par citiem intelektuāļiem, kurus padomju varas iestādes uzskatīja par dzimtenes nodevējiem. Piemēram, te bija pieejami Igaunijas Zinātņu akadēmijas pirmā prezidenta-mikrobiologa Karla Šlosmanna (*Karl Schlossmann*) (1885.–1969., Stokholma; F 162) manuskripti; arī Ernsta Jūliusa Sārestes (*Ernst Julius Saareste*) (1892.-1944., Halle; F 163) manuskripti – viņš bija otorinolaringoloģiskās ķirurģijas pamatlicējs Igaunijā; tieslietu profesora, akadēmiķa un Igaunijas Republikas premjerministra **Jīri Ulotsa** (*Jüri Uluots*) (1890.–1945. Stokholma) dokumenti, kam līdz šim ir īpašs aizliegums. Bibliotēka, kas bija palikusi pēc tam, kad profesors pameta dzimteni, 17 kastēs tika aizvesta uz viņa dzimto universitāti. Tajā bija ietverti viņa biogrāfiskie un tieslietu manuskripti. 1990. gadā tie tika papildināti ar viņa akadēmisko pētījumu melnrakstiem, kas tika atrasti paslēpti viņa lauku mājas klētī, noglabāti lādē (Läänemaa). Tas viss kopā šobrīd Tartu Universitātes bibliotēkā (F 164) veido nelielu personīgo arhīvu par Jīri Ulotsu, bet ievērojami lielāka kolekcija ar viņa dokumentāciju ir atrodama Igaunijas Valsts arhīvā Tallinā. Mums neizdevās izveidot kontaktus ar Jīri Ulotsa dēlu, kurš dzīvo Zviedrijā, un mums nav informācijas par to, ko Jīri Ulotss, bēgšanas laikā būdams nopietni slims, varēja paņemt sev līdzi un kas no tā visa ir saglabājies.

Tartu Universitātes bibliotēka savā īpašumā ieguvusi arī cita tieslietu profesora – Nikolaja Maima (*Nikolai Maim*) - arhīva dokumentāciju (1884.–1976., Ņujorka). Darbu Tartu Universitātes bibliotēkā Nikolajs Maims uzsāka 1919. gadā kā profesora vietas izpildītājs un profesūru saglabāja līdz pat 1944. gadam, kad viņam nācās bēgt. Viņa personīgie arhīvi (F 88, 1. saraksts), kas sastāv no viņa atstātajiem dokumentiem, 1994. un 1995. gadā tika papildināti ar dokumentiem no ASV, pateicoties kontaktiem ar viņa meitu Māri Vari (*Maare Ware*), kurus nodibināja tieslietu vēsturnieks Pīters Jervelaidis (*Peeter Järvelaid*). M.Vare nosūtīja uz Tartu biogrāfiskus dokumentus, vairākus melnrakstus, viņa agrīnos priekšlasījumus Tartu Universitātē, kā arī tos, kas pēc kara tika lasīti Mārburgas universitātē. Papildinājums tika izveidots kā profesora Maima personīgā arhīva atsevišķa daļa un ir aprakstīts atsevišķā aprakstā (F 88, 2. apraksts).

Nikolaja Maima arhīvs ir vienīgais trimdinieka arhīvs Tartu Universitātes bibliotēkā, ko mēs esam saņēmuši no avotiem, kas atrodas ārpus Eiropas. Visi pārējie arhīvi ir iegūti Zviedrijā pēc Igaunijas neatkarības atgūšanas, kad radās iespēja uzturēt ciešākus kontaktus ar trimdinieku kopienu, kas savukārt radīja uzticību Igaunijas piemiņas institūcijām.

Tartu Universitātes Ekonomikas fakultātes dibinātāja un pirmā dekāna **Eduarda Rūdolfa Poma** (*Eduard Rudolf Poom*) (1902.–1986., Stokholma) arhīvs uz Tartu tika nogādāts no Zviedrijas, pateicoties Tartu Universitātes profesora - ekonomista Valnera Krinala palīdzībai. 1995. gadā to universitātes bibliotēkai nodeva E.Poma audzudēls Henrijs Radevalss (*Henry Radewall*). Eduards Poms spēja turpināt savu profesionālo darbību trimdā tādā mērā, ka viņu var saukt par Igaunijas-Zviedrijas ekonomistu. Iesākumā Stokholmas Biznesa universitātē strādājot par zinātnieku, bet vēlāk turpinot strādāt par lektoru Stokholmas

Universitātē, E.Poms bija viens no produktīvākajiem zinātniekiem un viserdītākais eksperts attiecībā uz okupētās Igaunijas un visas Padomju Savienības ekonomiku. Viņa pētījumi lielākoties tika publicēti Vācijā un Zviedrijā. E.Poma personīgais arhīvs (F 133) ietver trīs apjomīgus sējumus ar viņa rakstu manuskriptiem. Papildus profesionālajiem dokumentiem un sarakstei te ir arī ziņojumi par situāciju Igaunijā 1980-os gados, par kuru trimdā esošie intelektuāļi neatlaidīgi apkopoja datus un tos sniedza Ziemeļeiropas iedzīvotājiem un valdībām.

Haralds Perlics (Harald Perlitz) (1889.–1972., Stokholma) strādāja un veica pētījumus Tartu Universitātē kopš 1921. gada, kopš 1935. gada bija Fizikas profesors, kopā ar sievu pēdējā brīdī 1940. gada vasarā pēc Igaunijas okupācijas aizbēga no Igaunijas, norādot, ka dodas biznesa braucienā. Cerība atgriezties dzimtenē un universitātē, kas uzliesmoja Vācijas okupācijas laikā, tā arī nepiepildījās. Starptautiski pazīstamā zinātnieka, kas izveidoja rentgena staru struktūras studijas Tartu, skolnieki turpināja viņa darbu gan Tartu, gan, kā viņu skolotājs, ārzemēs. H.Perlica profesionālie dokumenti un sarakste tika nodoti bibliotēkai un kļuva par fizikas nodaļas arhīvu daļu (F 55, 7. saraksts).

Haralds Perlics bija viens no pirmajiem Igaunijas emigrantiem Zviedrijā. Viņš bija starpnieks starp Zviedrijas valsti un trimdinieku kopienu Baltijas Komitejā - politiska iestāde, kas tika izveidota 1943. gadā, kā arī dibinātājs, vadītājs un aktīvs loceklis dažādās citās organizācijās. Būdams akadēmiska persona un politisks cīnītājs, viņš bija viens no tiem, kas spēja apvienot igauņus, kā pats izteicās, esot par cementu starp ķieģeļiem. H.Perlics Zviedrijā nevarēja strādāt par lektoru, bet viņš veica pētījumus un līdz 1957. gadam bija spektrogrāfijas un rentgena starojumu nodaļas vadītājs uzņēmumā „Lumalampa”. Pēc aiziešanas pensijā viņš daudzus gadus nostrādāja par fizikas profesoru Ankāras Universitātē Turcijā.

1996. gadā pēc profesora sievas Annas Perlicas vēlēšanās Igaunijas Akadēmiskā biedrība Zviedrijā un Baltijas Arhīvi izlēma Haralda Perlica arhīva dokumentus nodot Tartu Universitātei (F 138). Lielākā daļa no tiem ir korespondence un runas, ar kurām viņš uzstājās Zviedrijā. Kopā ar pirms kara apkopoto daļu tā pētniekiem deva iespēju izlasīt dekādēm garu apjomīgu un nozīmīgu saraksti starp daudziem bijušajiem Tartu intelektuāļiem (Endelju Aruju (*Endel Aruja*), Ādolfu Partsu (*Adolf Parts*), Hansu E.Ronimoisu (*Hans E. Ronimois*) u.c.). Līdztekus personīgiem un profesionāliem jautājumiem sarakstē bieži tika diskutēts par politiskiem jautājumiem Igaunijā un trimdinieku kopienām visā pasaulē. Vairākas H.Perlica runas bija veltītas Igaunijas Republikas, Tartu universitātes, trimdinieku organizāciju un viņa tautiešu un draugu gadadienām un jubilejām. Iespējams, arī trīs mapes ar izpētes materiāliem par metāliem un to amalgamām ir saglabājušās no Zviedrijas perioda.

1994. gada ziemā Tartu Universitātes bibliotēkas pārstāvis prezentēja savus pētījumus Igaunijas Akadēmiskās biedrības sanāksmēs Stokholmā un Lundā, kurās stāstīja par personīgajiem zinātnieku arhīviem, kas saglabājušies bibliotēkā. Tam varēja būt ietekme attiecībā uz lēmumu mums uzticēties un nogādāt pašas biedrības un Igaunijas Centrālās bibliotēkas arhīvus uz Tartu. Dokumenti tika sargrupēti un bija jāizlemj to turpmākais liktenis, jo iepriekšējai glabātavai Zviedrijā bija izteikts brīdinājums. 1995. gadā Tartu Universitātes bibliotēka saņēma vairākas arhīvu kastes, kas saturēja Igaunijas Centrālās bibliotēkas un arhīva grāmatas. Tās sakārtojot, mūsu manuskriptu nodaļai tika pievienoti 5 personīgie un 4 institūciju/organizāciju arhīvi.

Igaunijas Akadēmiskā biedrība Zviedrijā (*Eesti Teaduslik Selts Rootsis, ETSR*) nosūtīja uz Tartu iepriekšējo gadu vadības dokumentāciju, sākot ar tās dibināšanu (F 176).

Starp 46 biedrības dibinātājiem bija vairāki profesori no Tartu, kam, tāpat kā pārējiem intelektuāļiem, vajadzēja organizāciju, lai saglabātu kontaktus un forumu, kurā prezentēt savus pētījumus. Ņemot vērā šos mērķus, biedrība turpināja Tartu Universitātes tradīciju ikgadējās universitātes jubilejās paziņot balvu ieguvējus un izsludināt 5 – 8 jaunus tematus. Tas iedrošināja bijušos, tagad trimdā esošos, studentus vai jaunos, kas bija sākuši savus Igaunijas vēstures un kultūras (literatūras, valodas, arhitektūras, etnogrāfijas, ekonomijas utt.) pētījumus. Bija svarīgi saglabāt Igaņu valodu kā izpētes valodu. Balvu pasniegšanas tradīcija turpinājās līdz 1994. gadam. 45 gadu laikā tika prezentēti 78 pētījumi un biedrības arhīvā ir pieejami 36 no tiem.

Tā bija vecākā arhīvu daļa no tām, kas nonāca Tartu. Tā ietver biedrības kopsapulču un prezentāciju protokolus līdz 1982. gadam, Padomes tikšanos protokolus līdz 1988. gadam un ikgadējos ziņojumus līdz 1985. gadam. Papildu biedrības korespondencei (Tartu līdz 1982. gadam), bija ietverta arī korespondence, kas saistīta ar antoloģijas „Apophoreta Tartuensia” publicēšanu, kā arī gada grāmatas. Kopā ar Igaunijas Centrālās bibliotēkas un arhīva dokumentiem, biedrības un augstākminētajiem studentu pētniecības darbu dokumentiem Igaunijas Akadēmiskās biedrības arhīvi Zviedrijā satur vairākus manuskriptus, kas te tika glabāti. Risinājās diskusijas ar iepriekšējo biedrības priekšsēdētāju Ivaru Paljaku (*Ivar Paljak*) par pārējo arhīvu pastāvīgu saglabāšanu Tartu Universitātes bibliotēkā.

ETSR arhīvi ietvēra materiālu par trīs organizācijām/institūcijām, kas tika klasificēti kā atsevišķi fondi. Viens no tiem bija **Igaunijas Akadēmiskā Institūta** arhīvs (*Eesti Teaduslik Instituut, ETI, F 178*). Igaunijas Akadēmiskais Institūts tika izveidots Igaunijas Akadēmiskajā biedrībā Zviedrijā 1951. gadā, lai veicinātu Igaunijas trimdā esošo pētnieku darbu, jo īpaši humanitārajās zinātnēs, kas pēta Igaunijas zemi, cilvēkus un kultūru. Divus gadus vēlāk tā atdalījās kā neatkarīga izpētes un izglītības institūcija. Institūta veidošanas iniciators un pirmais direktors bija arheologs Rihards Indreko (*Richard Indreko*). Pēc viņa nāves 1961. gadā institūtu līdz 1984. gadam vadīja etnogrāfs Gustavs Renks (*Gustav Ränk*) (1902.–1998.). 1990-to gadu beigās Institūts pārtrauca savu darbību, jo nebija cilvēku, kas tajā darbotos. Šī iemesla dēļ sāka darboties profesori Andrus Sāreste (*Saareste*), Armīns Tūlse (*Armin Tuulse*), Ēvalds Blumfeldts (*Evald Blumfeldt*) un citi, kā arī vairāki jaunie trimdas kopienas pētnieki. Filoloģijas un juridiskās fakultātes programmas balstījās uz Tartu Universitātes programmām. Lai veicinātu pētījumus, institūts R.Indreko vadībā izdeva sērijveida mācību grāmatas un lekciju pierakstus, bet vēlāk sāka sērijveidā izdot bibliogrāfijas. Arhīvs, kas nonāca Tartu, galvenokārt sastāvēja no R.Indreko perioda materiāliem – statūti, budžets, ikgadējie ziņojumi, ietverot finanšu ziņojumus, korespondence, studentu programmas, mācību programmas, studentu saraksti u.c. Materiāli, kas glabājās Zviedrijas Valsts arhīva Baltijas arhīvā ietver arī Akadēmiskā Institūta dokumentus un iespējams tajā ir dokumenti no perioda, kas sekoja pēc Indreko perioda.

Interesējošais materiāls ir Arhīvs par **Igaņu palīdzības fondu invalīdiem** (F 173). Igaņu palīdzības organizācija tika dibināta 1945. gadā Zviedrijā un tās mērķis bija palīdzēt tautiešiem, kas, bēgot no Igaunijas, dzīvo visā plašajā pasaulē. Palīdzība visvairāk bija vajadzīga kara invalīdiem, jo īpaši tiem, kas dzīvoja Vācijā un Austrijā. Vēlāk palīdzības fondi tika sūtīti arī uz Dāniju un Norvēģiju, un 1950-os gados pat igauņiem, kas atradās padomju ieslodzīto nometnēs. Igaņu bēgļi Zviedrijā brīvprātīgi pieteicās apsekot tautiešus, kam vajadzīga palīdzība, kā arī palīdzēja savākt palīdzības fondus. Arhīva dokumentācijā ir atrodama informācija ne tikai par traģiskajiem kara rezultātiem, bet arī par aizkustinošo cilvēku attieksmi skarbajos trimdas apstākļos. Mēs, atrodoties aiz „dzelzs priekškara”, par to zinājām ļoti maz.

Igaunijas Republikas 50. gadadienā, igauņu bēgļu grupa Stokholmā izveidoja Igaunijas Brīvības Kapitālu (*Eesti Vabaduskapital*), lai finansiāli atbalstītu kustību, kuras mērķis bija atjaunot demokrātiskās tiesības un igauņu pašnoteikšanos. Vairāku iemeslu dēļ organizācijas darbība nebija pārāk efektīva. Dažus gadus vēlāk, 1974. gada 28. maijā, tā beidza savu darbību un saņemto finansējumu atgriezta ziedotājiem. Nelielais Igaunijas Brīvības Kapitāla (F 175) arhīvs dokumentē neveiksmīgo organizācijas vēsturi.

Tartu esošā ETSR arhīva fragments atrodas īpašā personīgajā arhīvā. **Leo Paims** (*Leo Paim*) (1922.–1990.), kurš 1943. gadā uzsāka savas agronomijas studijas Tartu Universitātē, izvairījās no vāciešu demobilizācijas un 1943. gada 13. decembrī aizbēga uz Somiju. Tur viņš pieteicās kā brīvprātīgais un dienēja Igaunijas pulkā JR 200, kas 1944. gada 19. augustā ienāca Igaunijā, lai apturētu Sarkanās armijas uzbrukumus. Nav skaidrs, kā Leo Paima dokumenti (dienasgrāmata, daži dokumenti, fotogrāfijas un vēstules) nokļuva ETSR arhīvā. Iespējams, ka šķietami bezcerīgā situācijā kāds Leo Paima biedrs vai somu meitene tos ir aiznesusi uz biedrību.

Kārtojot dokumentāciju, mums palaimējās Igaunijā atrast viņa meitu un uzzināt vairāk par jaunā brīvības cīnītāja likteni: pēc kara viņš iesākumā strādāja par skolotāju Tartu, bija pat mācību daļas vadītājs skolā, bet, atklājoties viņa pagātnei, viņš tika arestēts un aizsūtīts uz darba nometni. Šis notikums pārtrauca viņa izglītības iespējas uz visiem laikiem, un vēlāk, atgriežoties atpakaļ Igaunijā, viņš uzturēja savu ģimeni, strādājot par transportstrādnieku un pastnieku. Leo Paims rakstīja dienasgrāmatu, sākot no lidojuma prom no Igaunijas 1944. gada 14. maijā. Dienasgrāmata tika nogādāta Igaunijā kopā ar dažiem citiem viņa dokumentiem. Viņa meita tēva personīgajam arhīvam (F 174) nodeva dienasgrāmatas, kuras viņš rakstīja vēlāk, vēstules, kas bija sūtītas no darba nometnes Sibīrijā, un citus dokumentus, kas bija saglabājušies.

Prāvais ETSR arhīvs, kas 1995. gadā nonāca Tartu Universitātes bibliotēkā sastāvēja no 45 kastēm, kurās bija dokumentācija par sešiem igauņu pētniekiem/zinātniekiem. Viens no vislielākajiem ir tiesību eksperta un žurnālista **Aleksandera Kaelasa** (*Aleksander Kaelas*) (1911.–1964., Stokholma; F 151) personīgais arhīvs. A.Kaela kopā ar sievu aizbēga no Igaunijas 1943. gadā. Bīstamais bēgļu ceļš cauri Somijai uz Zviedriju turpinājās trīs gadus un dienasgrāmatā ir aprakstīta gandrīz katra diena. Aleksanders Kaelass bija pabeidzis Tartu Universitātes juridisko fakultāti, kādu laiku studējot arī Ekonomikas fakultātē. Igaunijā viņš strādāja darba inspekcijā, bet paralēli tam universitātē pasniedza lekcijas par darba likumdošanu. Kā Tartu esošajā arhīvā ir skaidri redzams, A.Kaelass kļuva par vadošo Igaunijas ārvalstu misijas darbinieku. Viņš bija dibinātājs un loceklis daudzās sabiedriskās domas ietekmēšanas un izpētes organizācijās, kas apvienoja igauņus. Datu bāzes par Baltijas valstu okupēšanu – apstākļi, sociālā politika, cilvēktiesības Padomju Igaunijā un trimdā, deportācijas, pretošanās kustība, Padomju Igaunijas sabiedriskie darbinieki u.c. – ko viņš bija apkopojis sistemātiska darba rezultātā, kalpoja par pamatu viņa augsto standartu rakstiem, kas publicēti vismaz 8 eiropiešu valodās (igauņu, angļu, vācu, zviedru, somu, spāņu, holandiešu un norvēģu valodās). A.Kaelass vēlējās novērst propagandu un ļāva faktiem runāt pašiem par sevi. Viņš tos ieguva no drukātās preses un radio, kā arī intervēja igauņu bēgļus un tūristus. Ir pieejamas 18 000 mašīnrakstā rakstītas lapas, uz kurām ir Padomju Igaunijas radio izskanējušo un drukātā formātā esošo ziņu kopsavilkumi par periodu no 1950. – 1962. gadam. Vēl nav skaidri zināms, vai tas ir tikai A.Kaelasa darbs. Īpaša viņa godīgo pētījumu atzīšana bija Krievijas vēstniecības atkārtotie mēģinājumi trimdas pirmās dekādes laikā viņu apturēt. Tā kā bēgļiem bija aizliegts pašiem darboties politikā, *A.Kaelass* daudzas reizes tika

nopratināts, bet, tā kā viņa ziņojumi saturēja vienīgi faktus un tajos nebija propagandas, viņa darbības pārtraukt nebija pamata.

Kad tika sakārtots viņa arhīvs, tika nodibināti kontakti ar *Lili Kaelasu*, *A.Kaelasa* sievu, un arhīvs tika papildināts ar dokumentāciju, iegūtu no ETSR arhīva. Mūsu rīcībā nonāca Zviedrijā labi zināmās arheoloģes un etnogrāfes Lili Kaelasas personīgie dokumenti, un mēs uzzinājām, ka lielākā daļa viņas dokumentu glabājas sievietes arhīvā Gēteborgas Universitātē. Lidojot prom no Igaunijas, Kaelasas savu gleznu kolekciju, grāmatas un dokumentus nosūtīja uz lauku māju Igaunijas dienvidu daļā, bet diemžēl līdz pat šim brīdim sūtījums ir nozudis. Aleksanders Kaelass 1937. gadā Igaunijā sāka kolekcionēt grāmatzīmes. Šobrīd viņa kolekcija, kas sastāv no 3715 grāmatzīmēm un ir lielākā igauņu grāmatzīmju kolekcija ārvalstīs, atrodas Jeilas Universitātes arhīvā.

Arheologs-profesors **Rihards Indreko** (1900.–1961., Stokholma) 1943. gadā aizbēga uz Somiju un tālāk uz Zviedriju. Kopš studenta gadiem (viņš 1927. gadā absolvēja Tartu Universitāti) R.Indreko strādāja arheoloģijas katedrā, bet pēdējos gados pirms aizbraukšanas viņš bija Igaunijas un blakus esošo valstu arheoloģijas profesora vietnieks. Pateicoties viņa daudzajiem profesionālajiem un personīgajiem kontaktiem, kā arī materiāliem, kurus viņš prombraucot paņēma līdzi, Indreko turpināja veikt savus pētniecības darbus arī ārvalstīs un atrada darbu Stokholmas Valsts Vēstures muzejā.

Runājot par Indreko ir jāuzsver, ka izšķirīga nozīme attiecībā uz profesionāla darba dabūšanu ārvalstīs bija spējai iedzīvoties jaunajā sabiedrībā. Pretējā gadījumā bija jāsamierinās ar mazākām iespējām, vai arī jāmaina profesija. Šīs grūtības fizikas nozarē ir apspriestas Haralda Perlica personīgajā arhīvā, viņa korespondencē ar agrāko kolēģi no Tartu Universitātes Fizikas Institūta Ernstu Kilksonu (*Ernst Kilkson*) (1890–1973). Perlics, pamatojoties uz savu personīgo pieredzi, nedeva Kilksonam daudz cerību, ka viņš Zviedrijā varēs turpināt darbu kā fiziķis. Trimdas perioda sākumā Kilksons strādāja Gotingenas Igaunu ģimnāzijā kopā ar profesoriem no Tartu Hugo Kaho un Kārelu Kirdi (*Kaarel Kirde*). 1946. gada 25. decembrī H.Perlics rakstīja Kilksonam par savu ideju pārcelties no Vācijas uz labākiem apstākļiem Zviedrijā: „Vai nav tā, ka galvenais bēgļu traģēdijas iemesls ir viņu vēlme turpināt darbu savā profesijā vai pat vēl specifiskākā nozarē? Vairumā gadījumu nav atbilstošu sociālo apstākļu, kā arī nav sabiedrības, kas varētu sniegt ekonomisku atbalstu tiem, kas vēlas praktizēties savā profesijā”. Ir tendence pāriet uz jaunām nozarēm... vai apgūt jaunas iemaņas”. ((F 138, 69. nodaļa, 2. lappuse).

Rihards Indreko arī Zviedrijā veiksmīgi turpināja savus pētījumus par Akmens laikmeta un vēlāko periodu arheoloģiju un viņa darbs tika pilnībā atzīts. Viņa doktora disertācija, kas tika uzrakstīta Tartu, Vācijā tika publicēta kā monogrāfija. Pēkšņā nāve pārtrauca viņa intensīvo darbību. Viņš tikko bija pabeidzis trīsdaļīgās monogrāfijas pirmo daļu par Akmens laikmeta apmetnēm Ziemeļeiropā un Austrumeiropā, kas 1964. gadā tomēr tika publicēta. Riharda Indreko (F 150) personīgajā arhīvā ir 304 vienības, kas satur ne tikai zinātnisku rakstu krājumus, lekciju pierakstus (ITI) un korespondenci, bet arī materiālus par viņa aktīvo dalību trimdinieku organizācijās. Piecas vienības pierāda Riharda Indreko darbu pie Baltijas Humanitārās biedrības (*Balti Humanistlik Ühing*) dibināšanas 1943. gadā, kuru viņš vadīja līdz pat savai nāvei. Triju Baltijas valstu palīdzības organizācijas arhīvs ir noglabāts Zviedrijas Valsts arhīvā un, iespējams, tajā ir dokumentēta biedrības darbība vēlākos gados.

Labi zināms ir fakts, ka daudzu igauņu intelektuāļu pirmā darba vieta Zviedrijā bija arhīvs. Vēsturnieks **Arnolds Soms** (*Arnold Soom*) (1900.–1977., *Steinach*, Austrija) bija vadošais arhivārs Igaunijā. Studējot Tartu Universitātē, viņš jau sešus gadus strādāja Valsts Centrālajā arhīvā, un pēc universitātes absolvēšanas no 1930. – 1940. gadam bija Narvas pilsētas arhivārs. 1940. gadā A. Soms tika iecelts par ISSR Valsts Centrālā arhīva direktora vietnieku, bet 1941. gada februārī par tā direktoru. Viņš vadīja arhīvu arī vācu okupācijas laikā un nepakļāvās okupantu varas iestāžu pavēlei 1944. gadā evakuēt arhīvus uz Vāciju. Šis fakts un jaunā režīma draudīgā attieksme nesolīja neko labu, un 1944. gada 31. augustā Arnold Soms aizbēga uz Zviedriju. Tā kā viņš bija atzīts eksperts arhivēšanas jautājumos, viņš drīz vien atrada darbu Zviedrijas Valsts arhīvā. Viņa nopelni Zviedrijas vēstures izpētē bija vērtīgi: viņš bija viens no ļoti daudzajiem igauņu pētniekiem kopā ar piekrastes zviedriem, kurus Zviedrijas valsts vēlējās pieņemt (*Soom*, 1996: 8). Strādādams Zviedrijas Valsts arhīvā, viņš varēja turpināt savus pētījumus līdz pat aiziešanai pensijā 1966. gadā.

Lielāko daļu A.Soma personīgā arhīva Tartu Universitātes bibliotēkā (F 152) veido arhīva dokumentu protokolu kopijas, kas Zviedrijas Valsts arhīvā, Tallinas Pilsētas arhīvā, kas pēc kara atradās Gotingenā, un citās vietās ir izgatavotas vairāku desmitu gadu laikā. Liels palīgs, vēl dzīvojot Igaunijā, bija viņa sieva. A.Soma galvenā pētniecības nozare bija Igaunijas ekonomika un sociālā vēsture 17. gadsimtā; viņš ir pirmais vēsturnieks, kas ir pētījis un protokolējis Narvas vēsturi. Viņa pastkaršu kolekcijā vēsturiskie Narvas skati ir galvenais temats. Daudzie viņa kolekcijā esošie Narvas un Igaunijas skati 1930-os gados, jo īpaši ar leģendāro *Carl Sarap*, ir retums pat mūsdienās un tiek vērtēti kā vēsturiski dokumenti. Zviedrijā Soms papildināja savu kolekciju ar Zviedrijas skatiem, un viņa kolekcijas ģeogrāfiju paplašināja gan braucieni uz ārvalstīm, gan draugi, kas sūtīja viņam pastkartes no saviem ārvalstu ceļojumiem.

No 1972. – 1974. gadam A.Soms pieslīpēja savus agrākos rakstus, kas ir atrodami viņa personīgajā arhīvā Zviedrijas Valsts arhīvā. Te ir arī viņa memoāru manuskripts par periodu līdz 1940. gadam, kas tika pabeigts 1976. gada februārī; Tartu Universitātes bibliotēkai ir A.Soma nosūtīta kopija. Daļa no A.Soma arhīva mantojuma atrodas Igaunijas Vēsturiskajā Arhīvā Tartu (F 2598, 1. saraksts, 210 vienības).

Ēriks Tenders (*Erik Tender*) (1902.–1991.), būdams vēstures students, 1925. gadā sāka darbu Tartu Pilsētas Arhīvā. Tā kā viņš bija studējis Tartu vēsturi, 1941. gadā viņš kļuva par Tartu Centrālā Arhīva vadītāju, bet kara laikā Tartu Universitātē vadīja arī lekcijas. 1944. gadā Ēriks Tenders aizbēga uz Vāciju, kur gāja bojā viņa ģimene. No 1946. – 1949. gadam viņš bija Zviedru un skandināvu vēstures profesora vietas izpildītājs Baltijas Universitātē Hamburgā/Pinnebergā, kuras Igaunijas nodaļas arhīvs līdz šim brīdim ir arī Tartu Universitātes bibliotēkā. Pārceļoties uz Zviedriju, E.Tenders līdz savai nāvei strādāja par arhivāru. Par viņu nav saglabājušies daudz dokumentu, un šobrīd tie atrodas Tartu (F 153); no personīgajiem materiāliem mums lielākoties ir viņa vēstules, bet arhīvā ir arī Baltijas Universitātes laika publikāciju reprogrāfijas, kas ir tiešām liels retums. Tās ietver pilnas Baltijas Universitātes informatīvo izdevumu un studentu žurnāla „*Scientiae et Artibus*” sērijas.

No Zviedrijas saņemtajām kastēm ar arhīva materiāliem mēs neesam vēl sakārtojuši kastes, kurās ir materiāli par arheologu un etnogrāfu **Ēriku Laidu** (*Erik Laid*) (1904. - 1961.). No pirmā acu uzmetiena liekas, ka materiāli sastāv galvenokārt no novilkumiem, kas varētu būt ietverti attiecīgajās kolekcijās. Universitātes bibliotēka arhīvus par vēsturnieku **Oļegu Roslavlevu** nodeva Igaunijas Vēsturiskajam arhīvam 2006. gadā. Būtu lietderīgi izlemt viņa

materiālu arhīva vērtību, jo tas galvenokārt sastāv no Vēsturiskajā Arhīvā uzglabāto dokumentu kopijām. Vēsturiskais Arhīvs savā īpašumā ieguva arī dažus papildu dokumentus, pirms Teodora Kinnapasa (*Theodor Künnapas*) personīgie fondi un profesora Andrusa *Sārestes* manuskripti tika nodoti Igaunų Literatūras muzejam, kur jau bija viņa personīgais arhīvs.

Tartu Universitātes bibliotēkā šobrīd atrodas arī daļa apvienotās Baltijas universitātes Hamburgā/Pinnebergā arhīvu, respektīvi, Baltijas Universitātes Igaunų nodaļas (darbojās angļu okupācijas zonā Vācijā no 1946. – 1949. gadam) arhīvi (Šahovskaja, 2003). Gadiem ilgi par arhīvu likteni nekas nebija zināms, un 1980-os gados lauksaimniecības pētnieks Elmārs Jerveso (*Elmar Järvesoo*) (1909. - 1994.), Igaunijas nodaļas vadītājs, Toronto sāka vākt datus par universitātes vēsturi, izmantojot savus personīgos pierakstus un no citiem apkopotos memuārus (*Balti Ülikool*, 1991. gads). Baltijas Universitātes arhīva dokumentus Upsalas Universitātes bibliotēkā atrada igauņu arhivārs Jīri Lepss (*Jüri Leps*). Nesakārtotie dokumenti, kas bija tikai sadalīti pa valodām, pēc viņa iniciatīvas tika izstādīti Tartu Universitātes bibliotēkā 2002. gadā. Tas ir pašreizējais Baltijas Universitātes Igaunų nodaļas fonds (F 168).

Vadoties pēc korespondences ar Baltijas kopienām Vācijā, igauņu skaits Baltijas Universitātē bija vismazākais: bija apmēram 50 igauņu lektoru un 300 igauņu studentu. Tikai 7 igauņi absolvēja universitāti, un to var uzskatīt par sasniegumu. Šī universitāte bija kā neatliekamā palīdzība pēckara gadiem raksturīgajos nemiera un nenoteiktības apstākļos: zinātniekiem, kam vajadzēja darbu, un studentiem, kam vajadzēja izglītību. Līdz ko tas kļuva iespējams, cilvēki devās prom no DP nometnes – uz citām valstīm, uz citām universitātēm.

Šobrīd Tartu esošais arhīvs kopumā satur 1069 lapas, ko galvenokārt veido korespondence. Tajā ir dokumentēti mēģinājumi nodibināt universitāti, kā arī sagatavošanās soļi, kas tika veikti 1945. gadā. Izšķirīga nozīme bija profesoram Juliusam Mēgistem. Vēstulēs ir aprakstīta personāla pieņemšana darbā un tā turpmākā darbība, kā arī dažādi ar studentiem saistīti jautājumi. Katrs ieraksts ir saistīts ar kāda jaunieša likteni. Piemēram, meitene no Tallinas, Benita Kīka, vēlējās iestāties Ekonomikas fakultātē, bet „diemžēl man nav sertifikāta par manu iepriekšējo izglītību, jo pagājušā gada maijā, negaidīta krievu uzbrukuma dēļ, es Čehoslovākijā pazaudēju savu ceļa somu ar dokumentiem.” (F 168, 12:4). Ellena Trummere rakstīja: „Lūdzu, aprakstiet man sadzīves apstākļus, jo man ir 9 mēnešus vecs bērniņš un arī māte ir kopā ar mani.” (F 168, 10:11); Axels (Aleksanders) Pāss: „Šogad es absolvēju Tartu Universitāti.” (F. 168, 11:2), Olga Tarmu: „Šobrīd es atrodos nometnē ārvalstīs un esmu te vienīgā igauņiete. Es vēlētos apmeklēt universitāti, lai satiktos ar citiem igauņiem.” (F. 168, 11:62). 1948. gadā bēgļiem no Baltijas, kas bija apmetušies DP nometnēs Vācijā, radās iespēja emigrēt uz citām valstīm. Tas ir atspoguļots Baltijas Universitātes korespondencē, kur lielākoties ir pausts satraukums par lektoru emigrēšanu. Universitāte beidza savu darbību 1949. gadā. Lai turpinātu vismaz daļu no tās aktivitātēm un parūpētos par tās mantojumu, tika nodibināts Baltijas Institūts, bet arī tas ātri beidza savu darbību.

Baltijas Universitātes arhīvā Upsalā atrodami dokumenti par vienu no tās profesoriem. Tartu advokāts **Marts Nurkss** (*Mart Nurks*) (1892.-1948.) lasīja lekcijas Tartu Universitātē kopš 1936. gada. 1939. gada sākumā viņš dabūja doktora grādu un šajā pašā gadā kļuva par komercietību adjunktprofesoru. 1944. gadā, kopā ar ģimeni bēgot no Igaunijas, Marts Nurkss Baltijas Universitātē līdz pat savai nāvei 1948. gadā strādāja par komercietību un romiešu tiesību profesoru. Viņa nelielajā arhīvā ir Tartu un Vācijā vadīto lekciju pieraksti, kā arī

fragmenti no viņa pētījumiem, kas tika sākti Tartu. Tartu Universitātes bibliotēka viņa dokumentus (F 177) saņēma no Upsalas 2005. gadā.

Kopš 1950-iem gadiem trimdā un Igaunijā esošie zinātnieki atkal atsāka uzturēt kontaktus. Tādējādi lielākā daļa arhīva fondu satur ne tikai korespondenci starp igauņu zinātniekiem visā pasaulē, bet arī vēstules no kolēģiem, kas turpināja veikt savu darbu dzimtenē un otrādi – vēstules no trimdā esošajiem pētniekiem tiek glabātas arhīvā kā Igaunijas zinātnieku un sabiedrisko darbinieku vēsturiskais mantojums (piem., literatūras pētnieka Oto Vēbermaņa (*Otto Webermann*) vēstules Edgaram Oissaram (*Edgar Oissar*), Kajai Nodlai (*Kaja Noodla*) u.c.). Korespondence, kas bieži tika veikta, izmantojot slepenus veidus un iespējas, sniedz labu priekšstatu par pētnieku profesionālajiem centieniem un viņu līdzdalību cīņā par Igaunijas brīvību, kas ne vienmēr bija vienota. Vēstulēs ir atspoguļotas domas, notikumi un dzīvesveids abās „dzelzs priekškarā” pusēs. Turklāt bija jāprot rakstīt „starp rindiņām”. Raksturīgs piemērs ir arheologa Harija Moras (*Harri Moora*) vēstule bijušajam kolēģim Rihardam Indreko, kas rakstūta 1953. gada 4. oktobrī (F 150, 226:1–2):

„Dārgais Ričard! Es un citi Tavi draugi bieži par Tevi domājam un ilgi meklējam iespēju, kā Tev nosūtīt vismaz īsu vēstījumu. Visbeidzot radās tāda iespēja. Savu vēstuli sūtu ar divu draugu starpniecību un lūdzu Tev viņiem visādā ziņā palīdzēt. Mēs neesam pazuduši un nekad neatmetīsim cerības atkal satikt Tevi un pārējos tālumā esošos draugus priecīgākos apstākļos. Pēdējā laikā mūsu cerības šajā jautājumā ir augušas. [...] Kā jau Tu, iespējams, esi dzirdējis, es bija grūtībās. Bet es esmu mainījis savu taktiku un šobrīd situācija ir uzlabojusies. Tas, protams, neattiecas tikai uz mani, bet gan uz daudziem no mums. Tevis izdotā grāmata ir sasniegusi arī mūs, un mēs priecājamies, ka Tev ir iespēja strādāt un publicēt savus darbus. Arī mēs esam šo un to uzrakstījuši un dzirdējam, ka mums jūsu pusē par to tika izteikti pārmetumi. Bet Tu un pārējie mūsu draugi no pieredzes zināt, kādas ir mūsu iespējas, un cerams, ka mūs saprotat. Vainojiet mūs, bet mēs rīkojamies mūsu visu labā un ar nolūku stiprināt mūsu pozīcijas. Ļauj mums iemācīties lasīt „starp rindiņām”, un mēs būsīm gatavi riskēt ar savu reputāciju kopīgas lietas vārdā. [...]

Kopsavilkums

Tartu Universitātes bibliotēkā pieejamie arhīva materiāli par trimdas periodu ir tikai maza daļa no visiem materiāliem, kas ir saglabājušies daudzās citās glabātavās un kam vēl ir jāatrod uzglabāšanas vieta. 1940-o gadu sākumā apmēram 300 personas ar akadēmisko grādu aizbēga uz Zviedriju un viņu vidū bija arī apmēram 50 lektori, kam ir bijusi saistība ar Tartu Universitāti. „Par spīti visam, igauņi vēl aizvien ir vienoti” – šie ir arheologa Riharda Indreko vārdi un, lai arī teikti citā kontekstā, ir piemēroti arī, lai raksturotu trimdā esošo igauņu aktivitātes attiecībā uz vēstures saglabāšanu, kā arī uz ārvalstu arhīvos apkopoto materiālu nogādāšanu brīvā Igaunijā. Tartu Universitātes bibliotēka pārlietu nenodarbojas ar arhīvu vākšanu, bet, kārtojot jau iepriekš iegūtos materiālus, mēs mēģinājam iegūt arī citus gan Igaunijā, gan ārvalstīs esošus dokumentus.

Tartu Universitātes bibliotēkas rīcībā pēdējo 9 gadu laikā ir nonākuši papildus personīgie arhīvi par trimdas periodu, 5 arhīvi par institūcijām/organizācijām ar gandrīz 1500 dažādiem dokumentiem. Saraksts ar arhīviem, kas ir pilnībā sakārtoti, ir pieejams elektroniskā formātā. Tos iespējams izlasīt Tartu Universitātes bibliotēkas attiecīgo arhīvu fondu tīmekļa vietnē vai arī e-katalogā ESTER, kurā arī atrodams šo arhīva fondu apraksts.

Tartu Universitātes bibliotēkā pieejamie arhīva fondi par trimdas periodu:

F 88, 2. saraksts *Maim, Nikolai*

F 133. *Poom, Eduard Rudolf* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/poom_nimistu.pdf

F 138. *Perlitz, Harald Gottfried*

http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/perlitz_nimistu.pdf

F 150. *Indreko, Richard* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/indreko_nimistu.pdf

F 151. *Kaelas, Aleksander* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/kaelas_nimistu.pdf

F 152. *Soom, Arnold* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/soom_nimistu.pdf

F 153. *Tender, Erik* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/tender_nimistu.pdf

F 168. Balti Ülikool. Eesti sektor (Baltijas Universitāte. Igaunijas nodaļa)

http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/fond168_ttl.html

F 173. *Eesti Abi. Invaliidfond (Igaunu palīdzības fonds invalīdiem)*

http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/eesti_abi_invaliidfond.pdf

F 174. *Paim, Leo* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/paim_nimistu.pdf

F 175. *Eesti Vabaduskapital (Igaunijas Brīvības Kapitāls)*

http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/eesti_vabaduskapital.pdf

F 176. Eesti Teaduslik Selts Rootsis (Igaunijas Akadēmiskā biedrība Zviedrijā)

<http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/etsr.pdf>

F 177. *Nurk, Mart* http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/nurk_nimistu.pdf

F 178. *Eesti Teaduslik Instituut (Igaunijas Akadēmiskais Institūts)*

http://www.utlib.ee/ee/kataloogid/nimistud/ETI_nimistu.pdf

Atsauces

Balti Ülikool Saksamaal 1945-1949: koguteos = Baltijas Universitāte Vācijā 1945.–1949. Red. *Elmar Järvesoo*. Toronto, 1991

Lepik, Kalju (1999). Balti arhiiv Stokholmis. – Tuna, 1999, 3.

Rink, Evald (2004). Ameerika eestlaste kultuuripārāndi hoidja Eesti Arhiiv Ühendriikides (Igaunijas Arhīvs ASV, SIA): lühiajalugu 1964-2004 a. Sastādījis Ēvalds Rinks. Leikvuda: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 74 lpp.

Soom, Arnold (1996). Mālestusi. Artikleid. [Sastādījusi Enna Kinga (*Enn Küng*)]. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Shahhovskaya, Tatjana (2003). Balti Ülikooli Eesti sektori arhiivist Tartu Ülikooli Raamatukogus. – Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 2002, 123.-131. lpp.

Taremäe, Heino (1978). Eesti arhiivid väljaspool Eestit: Ülevaade 1977/1978. [Prezentēts (īsumā) Ņujorkas Igaunu Sieviešu klubā 1978. gada 8. janvārī, svētdienā] [Ņujorka: s.n.]

Tulkoja SIA APLIS.info